

Satul – comunitate de intercunoaștere

Satul - ca tip de așezare umană – a dominat și continuă să domine comunitățile sociale ale peisajului geografic al țării noastre, structurat, din cele mai vechi timpuri, în spații de locuit, numite „*vatră*” (termenul „*vatră*” – de origine traco-dacică, cf. albanezului *vetrë* – are o vastă utilizare semantică: vatra focului – acasă, la stână, oriunde -, vatra casei, a gospodăriei, a satului, a „*țării*”; orice loc de repaus din sat, de pe moșia satului, din pădure, de pe pășune, de la fânețe etc.) și locul de muncă aflat în cea mai mare parte, în afara acesteia. Ca realitate economico-socială plurifuncțională, dar și ca realitate antropologică și etnografică, în structura sa, satul românesc montan, cu toate fărâdelegiile prin care a trecut – și mai trece – rămâne în determinări și ființări proprii, profunde și deosebite față de zonele de șes și de deal, pentru a nu mai pomeni de cele ale orașului.

Îndeplinind funcții rezidențiale și de producție, satul contemporan este microsocietatea în care vom găsi, în mod parțial și neomogen, repartizate, activități – fizice sau spirituale, economice sau culturale – într-o gamă apreciabilă pentru ceea ce știm că a reprezentat ruralul, activități în care se materializează însușirile de esență ale individului, deci a stării sale subiective, ca și a factorilor obiectivi – naturali și materiali – în strânsă dependență cu primiiși transformați de către aceștia. Sigur, e greu de-a trage o linie demarcatoare și a spune: satul continuă să simtă și să trăiască tot mai mult în conștiința fiilor. Acest lucru pentru că imaginea exactă a satului în ochii multora nu s-a definit sau continuă să fie o necunoscută. Satul și locuitorul său trebuie reabilitat, adus și ridicat la acel statut pe care-l merită. El a fost și rămâne, așa cum avea să precizeze Lucian Blaga, „*aceea trăire care participă la totul, siguranța fără greș a creației, belșugul de subînțelesuri și de nuanțe, implicațiile de înfinită rezonanță și însăși spontaneitatea neistovită*”¹.

Bogăția fenomenelor, proceselor și situațiilor pe care ne-o oferă ruralul, pentru a o putea cuprinde și investiga, ne trimite în mod necesar la structura grupală a comunităților sale în care populația sătească este dispusă, structurată care, de regulă, este dată de natura muncii, în special a muncii agricole; în sens general de forțele și relațiile de muncă, ca în orice proces social, care-și pune amprenta asupra naturii și calității vieții săteanului, inteligenței sale, caracterizată prin valoarea sa practică și intuitivă. Pe acest fond al structurii economice vom sesiza existența unei suprastructuri în dimensiuni și determinări specifice. În acest context, reținem faptul că săteanul, indiferent de specificitatea locului său de muncă, în întregul lui proces de devenire, suferă o puternică influență din partea „*conștiinței colective*” a comunității.

Relațiile interindividuale din comunitățile sătești sunt relativ stabile, ele se realizează „*la lumina filer*”, iar „*ochiul și gura satului*” sunt prezente peste tot și

acționează cu norme de comportament, ca factori coercitivi și ai opiniei publice, încât „*recomandarea*” și „*prezentarea*” celor din comunitate este neavenită. Această particularitate a făcut ca unele fenomene de grup cum ar fi conformismul, să fie mult mai puternic decât în comunitățile urbane.

Greutățile existente în mediul rural nu pot fi omise, mai cu seamă cele de ordin obiectiv. Sociologul francez H. Mendras² vorbește în lucrările sale despre sfârșitul existenței țăranilor, idee greu de acceptat; dar în același timp, autorul francez insistă pentru a se lua în considerație existența masei țărănești. Deci nu numai menținerea, ci și perpetuarea și dezvoltarea sa, ca o problemă universală, atât pentru societățile rurale, din capitalism, cât și pentru țările din fosta societate socialistă, cu contradicțiile specifice și antagonice – și evident cu transformările de structură produse în ultima vreme.

Cauzele succesiunii tipologiei așezărilor rurale montane se poate explica accentuându-se importanța condițiilor naturale, a factorului economic. Fără îndoială, factorul geografic este unul dintre cei mai importanți, deoarece el condiționează atât morfologia vetrei, cât și formele de utilizare a terenurilor din hotarul satului, în ultimă instanță economia rurală. Condițiile de mediu, cu alte cuvinte, influențau esențial viața localnicilor, în complexitatea ei. Fixarea inițială a vetrelor sătești, precum și evoluția lor ulterioară nu pot fi desprinse de condițiile de climă concrete ale locurilor și ale timpului, de formele de relief și mai ales de situația resurselor de apă. A existat o permanentă preocupare a omului de a investiga, de a cunoaște locurile natală, spre a se adapta pe cât posibil organic acestora. Vechile vetre sătești erau întemeiate în poziții care le ocroteau împotriva vânturilor, a inundațiilor și țineau seamă, în mare parte, de răspândirea resurselor de apă, dispersate în funcție de dispoziția straturilor impermeabile. Așezările de pe cursul superior și inferior al Oltului, de pe cursul superior al Mureșului, în ceea ce privește morfologia, se deosebesc între ele cu toate că au avut organizare socială identică și s-au încadrat în același tip de economie.

Cu toată importanța sa, factorul geografic, destul de constant, este insuficient prin el însuși pentru a explica integral evoluția istorică a tipologiei așezărilor montane harghitene. Schimbarea formei și a structurii așezărilor montane este rezultatul nu numai al adaptării omului la condițiile de mediu, ci și, mai ales, al transformării treptate a mediului. Doar prin umanizarea mediului, deci a condițiilor naturale, adică prin transformarea acestora de către om în sensul nevoilor sale concrete, s-au creat progresiv posibilități de evoluție a formelor de așezări, iar această acțiune autopoietică a fost condiționată de perfecționarea uneltelor și apoi sporirea treptată a forței de muncă.

Factorul economic – care constituie rezultatul trans-

formării și supunerii de către om, în cursul timpului, a condițiilor naturale – trebuie să-l privim ca reprezentând finalitatea modului de manifestare a altor factori, fenomen ce reflectă raporturile de interdependență dintre om (populație), de pe o parte, și mediul natural, condițiile istorice și social-politice, pe de altă parte.

Privitor la factorul istoric, facem precizarea că, în trecut, când se întemeiau satele, se evita în general, zona marilor drumuri pe care înaintau de obicei oștile invadatoare, care obligau populația la o permanentă stare de instabilitate. Țărănimea liberă din zonele muntoase și deluroase trăia mai toată în locurile în care nu străbăteau drumurile cele mari. Adeseori, satele erau izolate complet în curăturile din pădure, formând adevărate insule. Așa era și situația unor destule sate harghitene. Se cuvine mențiunea că bisericile vechi erau, de asemenea, localizate sus, la poalele sau pe pieptușurile mai line ale dealurilor. De multe ori și ele erau înconjurate de pădure.

După cum se știe, un rol important în explicarea schimbării în timp a morfologiei așezărilor montane rurale l-a jucat și factorul demografic. Scăderea sau creșterea populației a influențat permanent forma și structura vetrei satelor.

Datele statistice evidențiază că ponderea populației rurale în Harghita a scăzut de la 90,5 %, cât era în 1930 (226.514 locuitori), la 54,3 % cât se înregistra la 7 ianuarie 1992, cu ocazia recensământului (adică 189.245 locuitori). Conform aceluiași recensământ, ponderea populației vârstnice în comune este aproape dublă față de mediul urban, iar aproape un sfert din populația feminină rurală se încadrează în grupa de vârstă de 65 de ani și peste.

În ultimii ani, sporul natural al populației montane din județ (reprezentând diferența între numărul nașcuților vii și numărul decedaților) a scăzut continuu: 1985 – 1.852 persoane; 1989 – 2.077; 1990 – 1.318; 1991 – 651; 1990 – 222 persoane. Începând cu anul 1993 valorile au ajuns sub zero, numărul copiilor care se nasc fiind mai mic decât numărul oamenilor care mor. Consecința pe termen lung este îmbătrânirea demografică în mediul rural, implicit a celei de la munte.

Tipurile de așezări din zona montană a județului Harghita, așa cum le găsim astăzi ca mărime, formă și structură, sunt rezultatul acțiunii unei sinteze de factori – geografic, social- economic, istoric, politico-administrativ și etnic – aflați în raporturi de interacțiune, de implicație reciprocă sau de complinire, și în grade diferite de structurare și de abstractizare.

Timp prea îndelungat populația agricolă din zona montană a României a fost marginalizată, privită cu indiferență caracteristică subculturii, chiar cu înverșunare, tocmai pentru spiritul său conservator și dârzenia în a-și păstra condiția de „*oameni liberi*”, proprietari de pământ și gospodării.

Modul de organizare în obști s-a menținut secole în șir, nu numai în satele libere, ci și în cele aservite. Obștea a păstrat multă vreme anumite trăsături caracteristice: proprietatea individuală asupra casei, vâștii și grădinii, proprietatea devulmașă asupra pământului arător, pășunii, pădurii, iazurilor, iazurilor, apelor curgătoare etc., folosite în comun.

Multă vreme, obligațiile față de stat ale țărănimii se impuneau global asupra fiecărui sat în funcție de puterea economică a acestuia și de nevoile autorităților centrale. Sfatul satului împărțea apoi darea pe locuitori, în raport cu starea lor economică¹. Satul a răspuns colectiv de plata obligațiilor față de stat până în pragul epocii moderne.

Odată cu dezvoltarea relațiilor de schimb, pentru a se asigura cât mai multe cereale pe piață, rezerva feudală crește fie prin defrișări, fie prin ocuparea pământului țărănesc, îndeosebi prin cumpărări silvice. Așa, alături de renta în bani și produse, își face tot mai mult loc renta în munci – claca, respectiv robota în Transilvania – care sporește neconținut, devenind predominantă în secolul al XVIII-lea, când ajunge, de pildă, în Transilvania, la 3-4 zile pe săptămână.

În cadrul economiei tradiționale, în centrul preocupărilor se situa atât cultivarea pământului, cât și creșterea animalelor, cele două ramuri ale economiei rurale dezvoltându-se într-o foarte strânsă interdependență, agricultura pe înălțimi având îndelungate tradiții în Carpații românești.

Descoperiri arheologice, vechi documente istorice atestă complexitatea activităților productive, axate pe agricultură și creșterea animalelor, întregite cu pomicultura, viticultura, apicultura, cărora li se adăugau variate meșteșuguri specializate. Fără a intra în detalii vom aminti că prelucrarea produselor agro-alimentare s-a situat, din vechime, în centrul ocupațiilor casnice, alături de torsul și țesutul fibrelor textile. Preocupările pentru ușurarea muncilor a dus la descoperirea instalațiilor folosite în acest scop: morile, presele, pivele etc.

Un fapt semnificativ l-a constituit, de-a lungul timpului, permanența legăturilor dintre zonele înalte și cele joase, dintre cele intracarpatiche și cele extracarpatiche. Aceste legături au avut loc în cadrul unor tot mai intense schimburi de bunuri economice și culturale, prin circulația continuă a oamenilor peste Carpați, într-un sens sau altul. Trăinicia legăturilor a fost permanența cerințelor reciproce. Dinspre munți au coborât, în jos spre câmpii, oameni cu animale, cu legume, meșteri iscusiți în construcții, variatele produse ale meșteșugarilor în lemn, ale pietrarilor, olarilor, vârarilor etc. Dinspre dealuri au coborât spre câmpii pomicultorii cu poame crude și uscate, mult prețuite și foarte căutate, cu țuică pentru ceremoniile familiale și petreceri, dar și viticultorii cu struguri și vinuri. Din câmpii au urcat spre zonele înalte căruțe încărcate cu saci de bucate, cu legume etc.

În unele zone muntoase oamenii s-au întâlnit periodic, pe plaiuri, la nedei, la târguri. O seamă de locuri au atras mari mulțimi de oameni în pelerinaj; e suficient să amintim pentru zona noastră Șumuleu, de lângă Miercurea-Ciuc.

La nivelul economiei și vieții tradiționale țărănești între Moldova, Țara Românească și Transilvania legăturile statomice și dezvoltate au avut caracter permanent, manifestându-se pe diferite planuri. O circulație intensă a avut loc prin trecătorile Carpaților. Numeroase au fost produsele transportate de cărauși dintr-o parte în alta a munților, înainte de construirea căilor și mijloacelor moderne de transport. Locuitorii satelor Harghitei de azi, au făcut cărașușile mai ales spre Moldova⁴.

Emigrările peste Carpați au fost un fenomen demografic permanent. Când n-au mai putut îndura sărăcia și asuprirea, unii au luat drumul pribegiei, exodul dintr-o Transilvania spre Moldova și Țara Românească fiind mai mare. În aceste locuri oamenii erau mai puțini, pământul în schimb mai mult și mai bogat, iar sarcinile feudale mai reduse, pe când în Transilvania situația era inversă – populația mai numeroasă, pământ mai puțin și mai sărac, iar exploatarea feudală mai mare⁵. Ca și românii, au fugit din Transilvania și alți locuitori, mai ales secui, așezați în ținuturi sărace, cu condiții climatice aspre, supuși și ei treptat iobăgiei. În Moldova resursele alimentare se procurau mai

ușor, de aceea mulți s-au dus și s-au așezat acolo, ca gospodari hamici și pricepuți⁶.

În condițiile economiei naturale, ale economiei pre-capitaliste și chiar în condițiile de dezvoltare a capitalismului, în cuprinsul zonelor montane ale actualului județ Harghita, nu putea fi vorba decât de o agricultură empirică de munte, (cu un randament redus, și nu arareori, dăunătoare pentru productivitatea și stabilitatea terenului arat). Numai pe culmile domoale și de-a lungul văilor Mureș și Olt din județ agricultura era excedentară, încât produsele cerealiere ale acestuia erau oferite pe piața Brașovului⁷. În cazul unor asemenea locuri, extinderea defrișării se desfășura în primul rând în interesul agriculturii. În satele care dispuneau din belșug de păduri, comune, încă din secolul al XVI-lea se păstrează atestări că oricine avea dreptul să defrișeze (atât săracii, cât și bogații), faptul fiind considerat chiar util. Cu atât mai mult, această necesitate era subliniată către sfârșitul orânduirii feudale: „*Aici, la noi (adică în Ciuc, Gheorgheni și Casin), ar trebui să găsim modul și calea de a pustii acele păduri care sunt de prisos și împiedecă mersul înainte al gospodăriei*”⁸. Așadar, pe asemenea terenuri, defrișările forestiere și păduritul convergeau în primul rând cu interesele economice ale agriculturii, se desfășurau cu precădere în sprijinul ocupației agricole.

Zona Harghitei, ca și întregul lanț al Carpaților Orientali, constituie un teritoriu de vechi și intens păstorit, practicat paralel și în strânsă legătură cu agricultura montană și de deal. Practicată multă vreme cu mijloace rudimentare, agricultura se limitează și azi la culturile desprinse cu clima de sub munte. Economia feudală a îmbunătățit în parte sectorul pastoral și agricol, dar mai cu seamă a dezvoltat păduritul. Jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, dar mai cu seamă secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea au fost martorele unei scăuturi a patrimoniului forestier și, în ultimul secol al perioadei avut în vedere, ale unor emigrări masive după lucru. Numai ultimul sfert de secol s-a caracterizat printr-o reconsiderare a bogățiilor locale. Între maghiarii și românii din Valea Cașinului – așa cum arată Nicolae Dunăre în studiul „*Raporturi interetnice în Valea Cașinului, județul Harghita*”⁹, s-au dezvoltat puternice legături economice și

culturale reciproce, între altele și datorită ponderii diferite a unora dintre ocupații. Astfel, dacă cu agricultura s-au ocupat în aceeași măsură și ungurii și românii, localnicii din Cașin întrebați au observat o deosebire etnică în ceea ce privește ponderea păstoritului și a păduritului: „*Românii au trăit în mai mare măsură după ciomagul păstorului de vite, iar ungurii în mai mare măsură după pădurit și vânzarea lemmului. Cu lucrul pământului s-au ocupat deopotrivă, dar după lucrul pământului nu s-a putut trăi aici*” (inf. Ráduly Gh. „*Kicsigyurkó*”, n.1879, vechi păstor, Imper, Valea Cașinului-Harghita, cf. Nicolae Dunăre, studiul citat, p.370, cercetarea efectuată în 1952)¹⁰. Este de reținut că acum un secol funcțiile pastorale în Valea Cașinului, cu mici excepții, au fost îndeplinite de românii din aceste sate (Plăieșii de Jos, Plăieșii de Sus, Imper, cu cătunul Doboi, Iacobeni, Casinul Nou). În schimb, la alcătuirea diferitelor unități pastorale (turne, cirezi etc.) au participat locuitorii de ambele naționalități. Așa se explică că o parte din terminologia pastorală din limba maghiarilor vorbită în Valea Cașinului este de origine românească: *esztena, lésza, budáka, hács, munator*, etc. Termenii românești corespunzători au fost întâlniți, în bună parte și peste Carpați, în Valea Uzului.

Perioadei arhaice a satului devălmaș (în devălmașie = în comun) îi corespund două tipuri de proprietate asupra pământului: a) o stăpânire colectivă asupra a tot ceea ce era creat de natură (pădure, câmp, ape, pășune, etc.); b) o stăpânire individuală, care va avea la bază principiul muncii și care se exercită asupra a tot ceea ce fusese obținut de către om, prin munca sa: „*așa erau curăturile (locul din pădure, curățat de arbori pentru a putea fi cultivat), țarina creată prin munca destelenirii, prisăcile de albine cu stupii, viile plantate cu culturile de pomi roditori, grădinile de zarzavat, heleșteul săpat de mâna omului, spre deosebire de balta naturală. Și bineînțeles, în primul rând, casa construită de fiecare familie*”¹¹. În perioada satului arhaic devălmaș, libertatea de ocupare a pământului din moșia satului de către locuitori, în raport cu puterea de muncă, era o realitate constatată de etnologii preocupați de studiul acestei probleme: „*În obștea devălmașă puterea de stăpânire a unui devălmaș asupra părții de moșie ce i se cuvenea era determinată de puterea lui de alegere: Cât alegea, Atâta culegea...*”¹².

Note

1. LUCIAN BLAGA, „Elogiul satului românesc”, Academia Română, București, 1937, p.7-8.
2. HENRI MENDRAS, „Sociologie de la campagne française”, Paris, 1965, p.17-19.
3. VALER BUTURĂ, „Etnografia poporului român. Cultura materială”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p.24.
4. A se vedea și E. PAVELESCU, „Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVIII-XIX)”, București, 1970, p.39-42, p.63-64.
5. DAVID PRODAN, „Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea”, Sibiu, 1944, p.93-94.
6. ȘTEFAN METEȘ, „Emigrări românești din Transilvania în secolele XII-XX”, București, 1971, p.102-103.
7. Székely Oklevéltár – Diplomatiarium secuiesc, Cluj, 1897, VI, p.74; ST. IMREH, I. PATAKI, „Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570-1610)”, în „Acta Musei Napocensis”, Cluj, 1967, IV, p.57,

- Comp.: ST. MOLNAR, „Aspecte ale agriculturii țărănești din județul Harghita”, în „Studii și materiale”, Muzeul regional Târgu Mureș, 1965, I.
8. K. TAGÁNYI, „Magyar erdézeti oklevéltár – Diplomatiarium forestier ungar”, Budapesta, 1896, II, p.733; ST. IMREH, I. PATAKI, op.cit., p.163.
 9. „Almanahul muzeului din Cristuru Secuiesc. Studii și comunicări”, Micrcurea-Ciuc, 1974, p.369-377.
 10. Idem, p.370.
 11. P. P. PANAITESCU, „Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală”, Editura Academiei, 1964, p.120; HENRI H. STAHL, „Contribuții la studiul satelor devălmaș românești”, vol.II, București, Editura Academiei, 1959, p.105-321.
 12. ROMULUS VULCĂNESCU, „Etnologia juridică”, Editura Academiei, București, 1970, p.75.

Abstract

The village – inter-knowledge community

The village – as type of human settlement – has dominated and continues to dominate the social communities of the geographical scenery from our country, which is structured since ancient times in living places, called „hearths” or „fireplaces”, and the working places that, in most of the cases, are outside the living places.

Having residence and production functions, the contemporary village is the micro-society where we will find in a partial and nonhomogeneous repartition different activities – physical or spiritual, economical or cultural – distributed on a considerable scale for what we know the rustic life was.

For many persons the accurate image of the village hasn't been defined or still continues to be unknown. The village and its inhabitants have to be rehabilitated, brought and raised at their well-deserved statute. They were and will be, how Lucian Blaga says, „that experience that takes part in everything, the faultlessly safety, the vast connotations and nuances, the implications of an infinite resonance and even the tireless spontaneity”.

Nicolae I. Bucur

Prof. Dr., Liceul "Octavian Goga",
Miercurea Ciuc, Str. Tudor Vladimirescu, nr. 40
Tel. 066/124117 (domiciliu)